

UOT 37.

Könül Həsənova
Azərbaycan Dillər Universiteti
h-konul@adu.edu.az

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV VƏRDIŞLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI

Açar sözlər: kommunikativ vərdişlər, interaktiv metod, paralingvistik vasitələr.

Key words: communicative skills, interactive method, paralinguistic means.

Ключевые слова: коммуникативный навыки, интерактивный метод, паралингвистические приемы.

Bəşər tarixində gedən proseslər nəticəsində ingilis dili beynəlmiləl dil kimi həm şifahi, həm də yazılı ünsiyyət vasitəsi kimi beynəlxalq biznes, diplomatiya və internet şəbəkələrində istifadə edilir. İngilis dili texnologiya və beynəlxalq kommunikasiya üzrə qlobal dil hesab olunur, ədəbiyyatın bütün növlərinin, texniki kitab və jurnalların, eləcə də elmi araşdırmaların dilidir. Bu səbəbdən hal-hazırda dünyanın əksər ölkələrində bu dil ikinci xarici dil kimi öyrənilir.

XXI əsrdə bəşəriyyət inkişaf edir, dünya ölkələri sürətlə böyüyür. Bu inkişafın əsas tərkib hissəsi kimi təhsil, təlim və tədris proseslərini nümunə göstərmək olar. Xarici dilin tədrisi isə bu bütövün ən əsas hissəsini təşkil edir. Xarici dilin tədrisində əsas məqsədin dil öyrənmələrdə bu dildə dinlə-yib-anlama, fikrini sərbəst ifadə etmə bacarıqlarının formalaşma məsələsinin vacibliyini rəhbər tutaraq, fənni tədris edən müəllim hər bir xarici dilin, eləcə də, ingilis dilinin tədrisində əsas məqsədin nitq, dil və ünsiyyət bacarıqlarının yaranması və formalaşması məsələsinin olduğunu unutmamalıdır.

Müasir təhsil prosesində xarici dillərin tədrisinin kommunikativ şəkildə aparılması əsas diqqət mərkəzindədir. İstər ali məktəblərdə, istər orta məktəblərdə ingilis dilinin, eləcə də digər fənnlərin tədrisində kommunikativ səriştənin inkişafına nəzarət edilir. Müəllimlərin əksəriyyəti dərs planını kommunikativ yanaşmaya əsaslanaraq hazırlayır və tədris prosesində kommunikativ yanaşmanın mühümlüyünü daha aydın şəkildə dərk edirlər. Öyrə-dilən qrammatik strukturların, lüğət bazasının və digər dil vahidlərinin yalnız tədris daxilində deyil, eyni zamanda tədrisdən kənar mühitdə də istifadə edilməsi üçün kommunikativ yanaşmanın rolu böyükdür. Ümumi orta təhsil, eləcə də, ali təhsil pilləsində şifahi nitqin inkişafı əsas tələb kimi götürül-

məklə şagirdlərdə və tələbələrdə ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, ən zəruri qrammatik anlayışların və dil konstruksiyalarının mənimsənilməsi, oxu, yazı texnikası, yazılı nitq təcrübəsi və dinləyib-anlama vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi təmin olunur.

Ali təhsil pilləsində nəzərdə tutulan fəaliyyətlər inkişaf etdirilməklə, tələbələrin xarici dil üzrə kommunikativ bacarıqlara və ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnmələri, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, onlarda xarici dili dərinlən öyrənməyə maraq oyadılması, dilini öyrəndiyi ölkə ilə tanışlıq əsasında dünyagörüşlərinin genişləndirilməsi təmin olunur. [6, s.5]

Elmi-texniki tərəqqinin geniş vüsət alması, ölkəmizin dünyaya inteqrasiya etməsi və iqtisadi, mədəni, siyasi cəhətdən ölkələrarası əlaqələrin yaradılması təhsil müəssisələrində xarici dilin, eləcə də ingilis dilinin tədrisi yeni metod tələb edir. Müasir dövrün tələbatını ödəmək üçün xarici dillərin tədrisində kommunikativ yanaşmanın istifadəsi əsas yer tutur. Kommunikativ səriştə əsas yanaşma kimi təlim prosesinin mərkəzində dayanır. Dilöyrənlərin dil biliklərini müxtəlif situasiyalarda səlis, düzgün və sərbəst şəkildə istifadə etmələri müasir dövrdə kommunikativ yanaşmanın təlim prosesinə gətirilməsi üçün təkanverici bir amildir. Buna görə də təlim prosesində kommunikativ yanaşmanın əsas yanaşma kimi təhsilçilərdə oyadılması və inkişaf etdirilməsi müasir dövrün aktual mövzularından biridir [1, s.4].

İngilis dilinin tədrisində qarşıya qoyulan tələbləri reallaşdırmaqla biz tələbələrdə kommunikativ vərdişlərin formalaşmasına nail oluruq. Aşağıda verilmiş dörd məzmun xəttini rəhbər tutaraq biz qarşıya qoyulan tələbləri reallaşdırmağa bilirik.

- Eşidib-anlama
- Danışma
- Oxu
- Yazı

Bu tələbləri kompleks şəkildə mənimsədikdə, tələbələr kommunikativ vərdişlərə asanlıqla yiyələnir. [6, s.5]

Xarici dilin tədrisinin mühüm vəzifələrindən biri qazanılan reseptiv bacarıq kimi oxu vərdişinin kommunikativ şəkildə inkişaf etdirilməsidir. Oxu vərdişinin düzgün təşkili və tədrisi qarşısında duran ən mühüm məsələ ingilis dilini öyrənənlərdə ətraf aləm və real həyat hadisələri haqqında düzgün obrazlı təsəvvürlər əsasında bilik və bacarıqlar formalaşdırmaqdır.

Aparılan tədqiqatların nəticəsi kimi deyə bilirik ki, oxu fəaliyyəti və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi ünsiyyətin açarı kimi sərbəst düşüncənin təməlini qoyur.

Xarici dilin tədrisində təlimdənənar oxunun tədrisə tətbiq edilməsi ekstensiv oxu vərdişlərinin qazanılması (müasir və klassik bədii ədəbiyyatdan əsərlərin oxunması, qəzet, jurnal və internet səhifələrindən seçilmiş materialların müəliəsi) dil öyrənlərdə müəliə mədəniyyətini, idrak qabiliyyətini inkişaf etdirir, eləcə də, əqli fəallığı artırır. Oxu fəaliyyəti zamanı oxu mətnlərinin dinləyib-anlama, danışma və yazı fəaliyyəti daxilində aparılması ünsiyəti formalaşdırmağa və inkişaf etdirməyə təkan verən əsas amillərdəndir. [5]

Kommunikativ vərdişləri inkişaf etdirən əsas istiqamətlərdən biri yazı vərdişidir. Yazı digər kommunikativ vərdişlərlə vəhdət şəklində ingilis dilini xarici dil kimi öyrənməyin təməlini təşkil edir. Yazı bir bacarıq kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. İngilis dilini öyrənlərdə düzgün yazı vərdişlərini aşılayarkən mütləq şəkildə ana dili ilə müqayisə aparmaq, əyani-texniki vasitələrdən geniş şəkildə istifadə etmək öyrənlərin qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri hesab olunur.

İngilis və Azərbaycan dillərinin orfoqrafiya sistemində mühüm fərqlər olduğu üçün bu sahədə ilk vərdişlərin təməli hələ təhsilin erkən pillələrindən qoyulur.

Yazı mürəkkəb bacarıqdır. Yazı zamanı müəllim şagirdlərə əlifbada olan hərflərin yazılma vərdişinin yaranmasına, nitq səslərinin onları ifadə edən hərflər və hərflər birləşmələri ilə əvəz olunmasına, sözlərin, söz birləşmələrinin və cümlələrin düzgün yazılmasına, hərflərə görə deyilə bilməsinə, hətta fikri ifadə etməyə, danışığa yönəldilmiş çalışmaları icra vərdişlərinin formalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. [3, s.40]

Kommunikativ vərdişlərdən biri hesab olunan eşidib-anlama dil mühi-tində gerçəkləşən ən çətin nitq fəaliyyəti növüdür. Bu fəaliyyət növünün daxilindəki əsas şərt səslənən mətnin məzmun və mənasının eyni zaman kəsiyində intuitiv qavranılması, leksik-qrammatik materialın nitq daxilində tanınmasıdır. Eşidib-anlama prosesini əsasən üç mərhələ təşkil edir.

I mərhələ – artikulemlərin yaratdığı eşitmə-əzələ duyğularının sintezləşməsi və birləşməsi

II mərhələ – sözlərin mənalara görə anlayışlarla uyğunlaşması mərhələsi. Bu mərhələdə sözlər və onların əsasında duran anlayışlarla məna əlaqəsi yaranır, cümlənin daxilindəki ayrı-ayrı sözlər arasında əlaqələr yaranır və sözlərin funksiyaları müəyyənləşir. Burada əsas məna əlaqəsi anlayışlar, məhfumlararası əlaqə nəzərdə tutulur. Bu əlaqə əsasən özünü sərbəst söz birləşmələri səviyyəsində biruzə verir. İngilis dilinin, eləcə də, digər xarici dillərin tədrisinin erkən mərhələsində dil öyrənlərinin təbii ki, çox az təcrübəyə malik olur. Bu halda məna əlaqəsinin bu səviyyəsinin formalaşdırılması böyük əhəmiyyət daşıyır. Məna əlaqəsinin II səviyyəsi cümlə üzvləri arasında-

kı əlaqədir. Bu zaman subyekt, obyekt və predikatlararası münasibət və sözlərin mənə valentliyi əsas götürülür. Müəllim cümlədə reallaşan akantları, xarici dil sistemindəki potensial sözlərarası əlaqəni göstərir.

Mənə əlaqəsinin *III səviyyəsi* yeni informasiya və köhnə informasiya arasındakı, daha dəqiq desək, tema və rema arasındakı əlaqədir. Bu əlaqə həm cümlə çərçivəsində, həm də bu çərçivədən kənar da mövcud ola bilər. Bu əlaqə fikirlərin məntiqiliyi ilə təyin olunur. III mərhələdə nitqin məzmunu aydınlaşır və nitqi ötürən şəxsin məqsədi üzrə çıxır [2, s.226].

Bütün bu faktlara əsaslanaraq vurğulaya bilərik ki, ingilis dilində şifahi nitqi anlamaq ehtiyacı yalnız dialoji nitqdə deyil, eyni zamanda monoloji nitqin üstünlük təşkil etdiyi kinoda, teatrda, muzeylərdə, elmi konfranslarda, mühazirə və məruzələri dinləyərkən də duyulur. Bu səbəbdən də danışıq vərdişləri ilə paralel olaraq tələbələrə eşidib-anlama vərdişləri də aşılanmalıdır.

Xarici dili öyrənərkən yuxarıda sadaladığımız kommunikativ vərdişlərin ayrılmaz hissəsindən biri də danışıq vərdişi. İngilis dilini öyrənərkən tələbənin qarşısında duran əsas məqsəd aydın və səlis danışıq vərdişlərinə yiyələnməkdir. Kommunikativ körpünü qurmaq üçün tələbələrdən dili həm qrammatik, həm leksik, həm də fonetik cəhətdən yaxşı mənimsəmələri tələb olunur. Çünki müasir dövrdə təhsil müəssisələrində xarici dilin kommunikativ metodla tədrisi, yəni xarici dildə ünsiyyət yaratmaq vərdişinin və bacarığının aşılanması təhsilin vacib məqsədinə çevrilmişdir.

Belə bir sual meydana çıxa bilər: İngilis dilinin tədrisi zamanı dil öyrənənlər xarici dildə danışıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün hansı metodlardan istifadə etsə daha səmərəli olar və bu metodların tətbiqinə təhsilin hansı pilləsindən başlasaq daha məqsədəuyğun olar?

Suala cavab olaraq qeyd edə bilərik ki, xarici dilin inkişafında kommunikativ metod müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif formalarda inkişaf etdirilmişdir. Keçən əsrin tədris prosesinə nəzər salsaq görərik ki, xarici dilin tədrisi prosesində daha çox monoloji nitqin inkişafına üstünlük verilirdi. Dərs prosesində tələbələrə hər hansı mövzunu öyrənmək tapşırılırdı. Materialı öyrənən tələbə yeni sözlərlə bərabər monoloq şəklində dərsə cavab verirdi. Eyni zamanda dialoq şəklində verilmiş tapşırıqlar dialoji nitqin inkişafında dil öyrənənlərə çox kömək edirdi. Yəni termin olaraq dilimizdə yeni işlənməsinə baxmayaraq, fəaliyyət kimi “interaktiv” metod əvvəllər də xarici dil dərslərində nəzərdə tutulan əsas praktik məqsədlərdən biri sayılırdı. Biz əvvəllər də monoloji və dialoji nitqin inkişaf etdirilməsini, yəni danışıqın əsas məqsəd kimi təmin olunmasını nəzərdə tuturduq. Müasir dövrdə yenilik ondan ibarətdir ki, danışmanın daha canlı, daha fəal forması olan dialoji nitqin isti-

fadəsini bir qədər üstün tuturuq. Çünki dialoji nitq kommunikasiyaya daha yaxındır, ünsiyyət prosesidir, gələcək interaktiv fəaliyyətdir. [4, s.346]

Bundan əlavə elm və texnikanın tərəqqi etdiyi bir dövrdə ingilis dilində sərbəst, aydın və səlis danışımanın bir çox yeni metodları meydana gəlib. Ana dili ingilis dili olan hər hansı bir əcnəbi vətəndaşla canlı ünsiyyət qurmaq, müxtəlif virtual platformalar üzərindən fikir mübadiləsi aparmaq, elektron məktublar vasitəsi ilə ünsiyyət və s. kimi metodlar ingilis dilini öyrənərkən danışıq vərdişlərini inkişaf etdirməyə kömək edir.

Son dövrlərdə xarici ölkələrdən dəvət olunan müəllimlər, onlarla yaradılan canlı ünsiyyət, onlarla təşkil olunan debatlar və diskussiyalar, onların təcrübələrindən məqsədyönlü şəkildə yararlanmaq, onlarla hər hansı bir mövzu ətrafında fikir mübadiləsi aparmaq xarici dilin tədrisində interaktiv metodun, kommunikativ vərdişlərin inkişafına zəmin yaradan faktorlar hesab olunur.

Təbii ki, ingilis dilində danışıq bir neçə söz yığını və yaxud bir-birinin ardınca deyilən bir neçə cümlədən ibarət monoton nitq hesab etmək doğru olmazdı. Xüsusilə ingilis dilində danışıq zamanı söz, cümlə quruluşu, intonasiya ilə bərabər paralingvistik faktorlar hesab olunan jest və mimikaların istifadəsi mütləqdir. Bizə məlumdur ki, ünsiyyət zamanı məlumatın 50 faizi jest və mimikaların köməyi ilə çatdırılır. Danışıq zamanı əsas diqqət maksimum dərəcədə həmsöhbətimizin jest və mimikalarına yönəlməlidir. Çünki monoton nitq ünsiyyət prosesində müəyyən zaman keçdikdən sonra insanı yormağa başlayır. Lakin həmsöhbət nə qədər jest və mimikalardan yerində, düzgün səviyyədə istifadə etsə, eyni zamanda sözlərin deyilişi zamanı səs tonuna, cümlə intonasiyasına nə qədər düzgün əməl etsə, həm söhbət çox maraqlı və axıcı olar, həm də fikrin ifadəsi daha dəqiq şəkildə yerinə yetirilir. Lakin jest və mimikalar hər zaman yerində və qədərində olmalıdır ki, ünsiyyətdə olduğumuz insanlara süni və qeyri-təbii görünməsin.

Yuxarıda sadaladığımız bütün kommunikativ vərdişlər ingilis dilinin mənimsənilməsi zamanı qarşıya qoyulan ən vacib faktorlar hesab edilir. Müasir dövrdə elm və texnikanın sürətlə inkişafı ingilis dilinə olan tələbatı gündən-günə artırır. Bu səbəbdən səmərəli nəticə əldə etmək üçün dilin öyrənilməsi prosesinə təhsilin erkən pillələrindən mərhələli şəkildə başlanılır və dili öyrənənlərə əsas kommunikativ dil vərdişləri - eşidib-anlama, yazı, oxu və danışıq vərdişləri vəhdət şəkildə öyrədilir və bu proses təhsilin yuxarı pillələrində, eləcə də, ali təhsil mərhələsində uğurla və məqsədyönlü şəkildə davam etdirilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Aslanova, S. İngilis dilində qrammatikanın tədrisində kommunikativ səriştə əsas yanaşma kimi, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı: 2018,
2. Axundova Y. Azərbaycan Dillər Universitetinin yaranmasının 80 illiyinə həsr olunmuş Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri mövzusunda Respublika Elmi-Praktik konfransının tezisləri. Bakı: May 11-12, 2017
3. İsgəndərova İ.Q. Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri mövzusunda elmi konfransın tezisləri , Bakı: 06-07 dekabr, 2018
4. Məmməd zadə M. İngilis dilinin tədrisində kommunikativ metod, Bakı Universitetinin xəbərləri, № 4, Bakı: 2005
5. Xasməmmədova T. Xarici dildə oxu bacarıqlarının kommunikativ şəkildə inkişaf etdirilməsi yolları, Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransının tezisləri ,11-12 may,2017, Bakı: Mürtəcim
6. Zeynalova S. İngilis dilinin kommunikativ bacarıqlara yiyələnmədəki rolu və onun tədrisində diqqətəlayiq kommunikativ məqamlar, Azərbaycan müəllimi, Bakı: 2013, 18 oktyabr.

Konul Hasanova

Summary

Formation of communicative skills in english language teaching process

This article deals with the communicative skills, their roles in the process of English language teaching. Interactive methods of teaching are also discussed along with writing, reading, listening and speaking skills during teaching process. The importance of paralinguistic factors during the process of teaching English is the main highlighted point in the article. The role of visual and technological resources in the formation of communicative skills is specially emphasized in this article.

Кёнуль Гасанова

Резюме

Формирование коммуникативных навыков в преподавании английского языка

В статье говорится о коммуникативных навыках, об их роли в преподавании английского языка. Также говорится об интерактивных методах, используемых при обучении, совместно с такими навыками, как чтение, письмо, говорение, аудирование и письмо. В статье доводится до сведения важная роль, паралингвистических факторов английского языка, как одного из основных моментов и преподавании. В этой статье особенно отражается роль наглядных и технических текстов в формировании коммуникативных навыков и умений.

*Rəyçi: p.f.d.,dos.S. Hüseynova
Redaksiyaya daxil olub: 10.02.2021*